

Haardstenen uit 1598 in de consistoriekamer van de Pieterskerk te Breukelen

H. van Walderveen
Van Couwenhovenstraat 15, 3621 CC Breukelen

Twee jaar geleden stond in dit tijdschrift een artikel over twee 16de-eeuwse haardstenen, die de Historische Kring Breukelen in bezit heeft. Toen werd heel kort ook vermeld dat haardstenen van een vergelijkbare soort, ingemetseld in de achterwand van de schouw in de consistoriekamer van de Nederlandse Hervormde kerk in Breukelen, te zien zijn (Afbeelding 1). Daar wil ik hier wat nader op in gaan.

Haardstenen kwamen in gebruik als gevolg van de angst die de mensen in de Middeleeuwen hadden voor brand. Veel huizen waren van hout en dus extra brandgevaarlijk. Maar ook in gebouwen van steen (bijvoorbeeld kastelen en extra versterkte boerderijen die op strategische plaatsen stonden) was genoeg aanwezig dat branden wilde. En blussen was zonder technische hulpmiddelen haast niet te doen.

Voor koken en ruimteverwarming werd met open vuren gewerkt. Op die plekken was het brandrisico het grootst. Daarom werden ter beveiliging achter het vuur bekledingen van baksteen tegen de muur gemetseld. Aanvankelijk waren dat onversierde bakstenen.

Vanaf het laatste kwart van de 15de eeuw werden ook haardstenen gemaakt die versierd waren met stempels, die voor het bakken in de nog vochtige klei werden gedrukt. Uiteraard was het aantrekkelijk een zo groot mogelijk vlak voor de versiering ter beschikking te hebben en de steen op de zijkant te stempelen. Dat bracht met zich mee dat hij op zijn kant tegen de muur gemetseld moest worden en omdat de laag stenen toch zijn veilige dikte moest behouden, maakte men ze vanaf toen in een dikker formaat.

Versierde haardstenen werden als een tamelijk kostbaar element van de inboedel beschouwd. Lang niet iedereen kon zich die veroorloven. In gewone woonhuizen bleef men tot in de 16de eeuw onversierde stenen toepassen. In de 17de eeuw kwamen ijzeren haardplaten en zwartgemaakte roetbanen in gebruik. Wat wij aan versierde haardstenen kennen is dus een rest uit rijke huizen van een korte periode.

De haardstenen in de consistorie van de Pieterskerk stammen uit die periode. Ze tonen als decoratie twee klimmende leeuwen en zijn voorzien van het jaartal 1598 (Afbeelding 2).

De opstelling van de haardstenen in de Pieterskerk is echter niet origineel. Als u de foto bekijkt die afgedrukt staat in jaargang 7, nr. 3, blz. 152 van ons tijdschrift en die vergelijkt met Afbeelding 1, dan ziet u duidelijk het verschil. Om de bovenzijde van de opstelling af te ronden, heeft men sommige in de consistorie gebruikte stenen afgehakt en dus verminkt. Verder zijn de stenen gemetseld, wat bij een originele opstelling in piramidevorm niet het geval was; bovendien is geen deksteen aanwezig.

Maar het sterkste argument is, dat in 1598, toen de haardstenen werden gemaakt, de consistorie er nog helemaal niet was. Ze ligt op de plek waar in de Middeleeuwen de sacristie was; een spitsboognis in het keukentje herinnert daar nog aan. Pas geruime tijd na de Kerkelijke Reformatie werd hier een eenvoudige consistorie met een plat dak gebouwd, die op het laatst gepleisterd en wit geschilderd was. Zo zien we die consistorie nog op een oude foto van de voormalige Kerkstraat, genomen in de richting van de kerk, welke staat afgebeeld op bladzijde 78 in het tweede fotoboekje van J. van Muiswinkel.

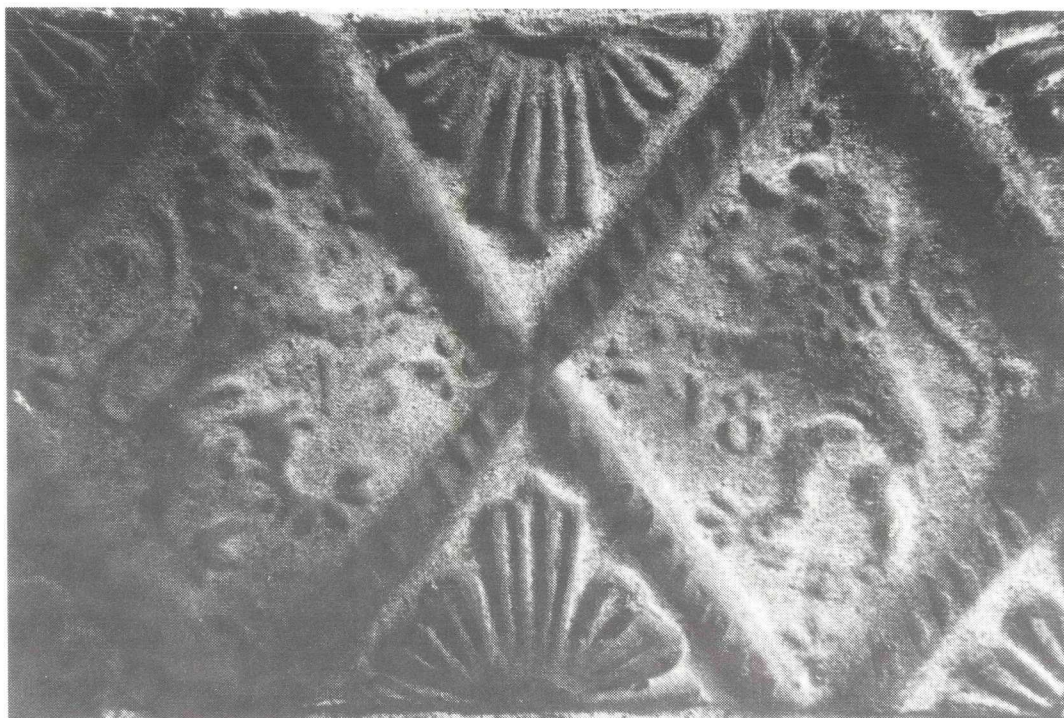
Afb. 1. Haardstenen uit 1598, ingemetseld in de achterwand van de consistorie van de Pieterskerk te Breukelen (foto H. van Walderveen, in Foto-archief Historische Kring Breukelen).

De stenen zijn voorzien van opstaande geprofileerde randen, die ruitvormige vlakken begrenzen. Door de stenen in verspringend verband te stapelen, dat wil zeggen dat de verticale voegen niet boven elkaar staan, liepen de randen in elkaar door en ontstond een samenhangend patroon. Men noemt dat dan rapportstenen.

In een originele haardwand bevatten de onderste lagen doorgaans evenveel stenen, waarna in de bovenste lagen het aantal stenen steeds met één afnam, zodat een piramidale vorm ontstond. Het geheel werd dan afgesloten met een grote deksteen. De ordening in de consistoriewand is heel anders en bij het hergebruik van de stenen is de oude deksteen helaas verloren geraakt.

Oorspronkelijk werden de stenen bovendien zo gemaakt en gestapeld dat de grenzen van de afzonderlijke stenen zo min mogelijk zichtbaar waren en zich één groot veld vertoonde. In het vroeg-20ste-eeuwse metselwerk in de consistorie zijn de voegen echter heel duidelijk te zien.

Hoe de haardstenen in de consistorie van de Breukelse Pieterskerk zijn terechtgekomen is niet met zekerheid bekend. De mogelijkheid bestaat dat ze afkomstig zijn van kasteel Nijenrode, dat in de jaren 1907 - 1920 in opdracht van de toenmalige eigenaar Michiel Onnes geheel gerestaureerd en verbouwd werd. Ook de consistoriekamer is omstreeks die tijd ingrijpend veranderd, onder leiding van de Utrechtse architect E.G. Wentinck, die ook verantwoordelijk was voor de restauratie van Nijenrode. Toen is het de in neorenaissancestijl opgetrokken consistorie geworden die er nu staat. Het is

Afb. 2. Detailopname van een haardsteen uit 1598 in de consistorie van de Pieterskerk te Breukelen (foto H. van Walderveen, in Foto-archief Historische Kring Breukelen). Elke steen toont twee klimmende leeuwen met naar elkaar toegewende koppen. Het materiaal en de functie van de stenen weerhield de maker van het aanbrengen van zeer gedetailleerde voorstellingen: achter het vuur zou het fijne daarvan immers spoedig verloren gaan.

mogelijk dat Wentinck haardstenen die bij de verbouwing van Nijenrode vrijgekomen waren, in de achterwand van de schouw in de consistoriekamer heeft laten in metselen. Ook details aan hout- en ijzerwerk in de consistorie wijzen op verwantschap met kasteel Nijenrode.

Bronnen

- A.L.P. Buitelaar en A.W. Kuipers, 1986. De Pieterskerk van Breukelen - geschiedenis en rondleiding. Eigen uitgave van de Hervormde Gemeente Breukelen, 39 blz.
- A. Berendsen, 1965. Elseviers Tegelboek. Elsevier, Amsterdam, 287 blz., in het bijzonder blz. 57 - 63.
- J. van Muiswinkel, 1973. Breukelen en Nieuwer Ter Aa - Oude prenten en prentkaarten vertellen verder. Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, 147 blz.
- E.B.J. Postma, 1983. Nijenrode in Prent - met een beknopt overzicht van zeven eeuwen historie. Uitgave Nijenrode Hogeschool voor Bedrijfskunde, in samenwerking met Repro-Holland, Alphen aan den Rijn. Tweede druk, 76 blz., in het bijzonder blz. 86.
- Hilde Vries, 1992. Twee 16de-eeuwse haardstenen uit Breukelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 3, blz. 148 - 153.